

DOI: <https://doi.org/10.15388/MPI5.2024.6>

Darbas, nesustodavęs net Viešpaties dieną. Zigmanto I darbadieniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisme 1506–1544 metais

EUGENIJUS SAVIŠČEVAS

Vilniaus universitetas

El. paštas eugenijus.saviscevas@if.vu.lt

Raktiniai žodžiai: Zigmantas I (Žygimantas Senasis), valdovo teismas, Lietuvos Metrika.

Ši tyrimą paskatino trys priežastys. Visų pirma – neseniai pasirodžiusi fundamentali profesorės Irenos Valikonytės knyga, skirta XV a. pabaigos–XVI a. Lietuvos didžiųjų kunigaikščių teismo organizacijos ir veikimo mechanizmui¹. Joje koncentruojamasi į valdovo teismo fenomenus: valdovą, kaip vyriausiąjį teisėją, jo užvauduotojus – įvairiais būdais paskiriamus tarėjus, teismo procesą, įrodymų ypatybes, teisinius papročius ir pan. Todėl natūralu, kad knygoje visi XV–XVI a. Lietuvos valdovai susiliejo į vieną nuasmenintą figūrą, o juk norėtūsi matyti jų skirtumus. Antra priežastis – šiandienos šaltinių leidybos pasiekimai. Per pastaruosius daugiau nei 30 metų, visų pirmiausia, Lietuvos archeografų dėka buvo publikuotos beveik visos Aleksandro, Zigmanto I ir Zigmanto II Augusto valdymo laikotarpio Lietuvos Metrikos (toliau – LM) teismų bylų knygos (toliau – TBK). Todėl man kilo idėja – iš visos šios LM aktų visumos išgauti tam tikrą ekstraktą, leisiantį nušviesti ir to meto LM knygų susidarymo raidą, ir konkrečių valdovų santykius su Lietuva. Valdovų Aleksandro ir Zigmanto II Augusto lietuviškosios istorijos jau yra sulaukusios istorikų dėmesio², o štai

1 I. Valikonytė, *Rex iustissimus. Valdovo teismas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. pabaigoje – XVI a.*, Vilnius, 2023.

2 XVI a. Jogailaičių biografijas kol kas rašė kone vien tik lenkų istorikai. Žinoma, jie labiau tyrinėjo Lenkijos karalių, o ne Lietuvos didžiųjų kunigaikščių gyvenimus. Tačiau yra ir malonių išimčių, kuriose daugiau dėmesio skiriama LDK. Pavyzdžiui, K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka*, Poznań, 1995;

ilgam Zigmanto I, pravardžiuojamo Seniu, valdymui dėmesio vis dar trūksta, todėl nusprendžiau koncentruotis į jo valdymo laikotarpį³. Paskutiniuju tyrimo akstinu tapo smulkmena, kurią pastebėjau LM 12-ojoje TBK. Joje aptikau kelis dokumentus, surašytus sekmadienį⁴. Kai, nepasitikėdamas jokių kitu kalendoriumi, LM 27-osios Užrašymų knygos⁵ (toliau – UŽK), kurioje aktų datos surašytos ne tik mėnesių, bet ir savaitės dienomis, pagrindu atkūriau 1541–1542 m. LDK kanceliarijoje naudotą kalendorių ir jį sulyginau su to paties laikotarpio valdovo vardu išduotų teisminių dokumentų datomis, suradau dar 10 atvejų, kai valdovo teismas turėjo dirbti sekmą dieną⁶. Prisimenant reformacijos laikotarpiu paaštrėjusius teologinio pobūdžio ginčus apie šabo dieną, su kuria per Dešimt Dievo įsakymų buvo susiję krikščionių gyvenimo pamatai, valdovo darbas sekmadienį mane nustebino. Tiesa, XVI a. Lietuvos valdovo kanceliarijos, turbūt, kaip ir kitų to meto valdovų kanceliarijų darbe, buvo daroma daugybė klaidų, kartu ir datuojant dokumentus. Vien ką reiškia minėtos 12-osios TBK aktas, datuotas 1542 m. vasario 32-ąją⁷! Vargšai raštininkai, visada turėjo abejonių dėl keliamųjų metų vasario dienų skaičiaus, nors 1542-iejį nebuvo tokie. O ką jau kalbėti apie susipainiojimą savaitės dienose. Bet kuriuo atveju – tai smulkmena. O štai valdovo darbas sekmadieniais vargu ar gali būti vadinamas smulkmena. Nejau Zigmantas I buvo taip apkrautas valdinių bylo-

L. Kołankowski, *Zygmunt August, wielki książe Litwy do roku 1548*, Lwów, 1913. Aleksandriui Jogailaičiui yra skirtas straipsnių rinkinys: *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*, Vilnius, 2007. O Zigmanto II, neskaitant jo ryšiams su Radvilomis skirto solidaus dėmesio, gyvenimo kelią nušviečia į lietuvių kalbą išversta S. Cynarski knyga *Żygimantas Augustas*, Vilnius, 2007, vertė V. Skliutaitė.

- 3 Lenkų istoriografijoje Zigmanto I biografija rašyta ne kartą. Garsiausi bandymai: S. Nowogrodzki, *Rządy Zygmunta Jagiellończyka na Śląsku i Łużycach (1499–1506)*, Kraków, 1937; L. Finkel, *Elekcyja Zygmunta I. Sprawy dynastji Jagiellońskiej i unii polsko-litewskiej*, Kraków, 1910; Z. Wojciechowski, *Zygmunt Stary (1506–1548)*, Warszawa, 1979; J. Besala, *Zygmunt Stary i Bona Sforza*, Poznań, 2012.
- 4 *Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, parengė I. Valikonytė, N. Šlimienė, S. Viskantaitė-Saviščevienė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2007 (toliau – LM 12-oji TBK), p. 181–183.
- 5 *Lietuvos Metrika (1541–1542). 27-oji Užrašymų knyga*, parengė I. Valikonytė, T. Čelkis, L. Steponavičienė, Vilnius, 2016.
- 6 Tiesą pasakius, tas mano darbas pasirodė esąs tuštokas, nes sudarytas kalendorius kuo puikiausiai atitiko 1541 m., t. y. metų, kurių Velykos išpuolė balandžio 17 d., kalendoriaus versiją. *Chronologia Polska*, red. B. Włodarski, Warszawa, 1957, p. 400–401.
- 7 LM 12-oji TBK, Nr. 222.

mis, kad jo darbui neužteko šešių darbo dienų per savaitę ir teko aukoti net jam priklausančią septintąją? Suskaičiavus valdovo teisminius raštus būtų galima tiksliau apibūdinti istorikų ne kartą pastebėtą „didelę“ ar „nepakeliamą“ teisėjo našta, slėgusią valdovo pečius.

Šio straipsnio tikslas – pateikti Zigmanto I darbo LDK teismuose laiko apskaitą. Chronologine prasme valdovo valdymo epocha nevysiškai sutampa su jo teisėjavimo laiku. Paskutiniuosius ketverius gyvenimo metus Zigmantas I vyriausiojo LDK teisėjo pareigas buvo perdavęs savo sūnui – įpėdiniui. Todėl pirminė chronologijos data yra 1506 m. spalio 20 d., kai Zigmantas Jogailaitis Vilniuje buvo paskelbtas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, o galutinė – 1544 m. spalio 6 d., kai Brastos seime jis oficialiu raštu perdavė LDK vyriausiojo teisėjo pareigas Zigmantui II Augustui⁸.

Šaltiniai. Publikuotos Zigmanto I laikų LM knygos smarkiai palengvina užduotį tyrinėjant konkretaus valdovo valdymo ypatybes. Tiesa, kai pradedame atrinkti LM medžiagą, atspindinčią Zigmanto I, kaip vyriausiojo LDK teisėjo, darbą, susiduriame su šiokia tokia LM knygų serijų painiava. Nemaža dalis į LM patekusių teismų knygų yra ne valdovo, o dvaro teisėjų⁹ (pavyzdžiui, jau minėta LM 27-oji UžK), vaivadų (pavyzdžiui, Vilniaus, Vitebsko, Polocko) ar seniūnų (pavyzdžiui, Žemaitijos) teismų knygos. Todėl, nors ir turime gana gausią XVI a. pirmosios pusės LM TBK seriją, valdovo teismą atspindi vos penkios iš jų¹⁰ (žr. 1 schemą). Laimei, santykinai dideli Zigmanto I teismų aktų kiekiai yra išlikę net dešimtyje užrašymų knygų¹¹, kur teisminiai doku-

8 L. Kołankowski, *op. cit.*, p. 364–365.

9 I. Valikonytė, *op. cit.*, p. 106–116.

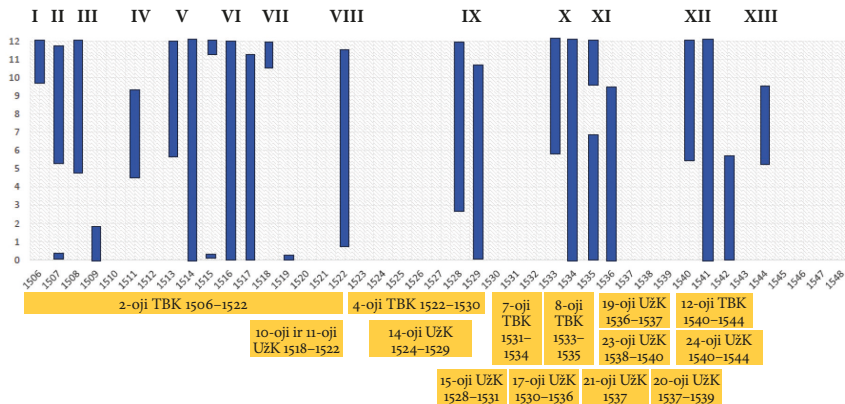
10 LM 2-oji TBK buvo išleista leidinyje: *Русская историческая библиотека*, т. 20: *Литовская Метрика. Книги судных дел*, Санкт-Петербург, 1903 (toliau – RIB, t. 20, II dalis); *Lietuvos Metrika (1522–1530) 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius, 1997 (toliau – LM 4-oji TBK); *Lietuvos Metrika. Knyga (1532–1534). 7-oji Teismų bylų knyga*, parengė L. Karalius, Vilnius, 2019 (toliau – LM 7-oji TBK); *Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, parengė I. Valikonytė, S. Lazutka ir kt. Vilnius, 1999 (toliau – LM 8-oji TBK); ir jau minėta LM 12-oji TBK.

11 *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10 (1440–1523). Užrašymų knyga 10*, parengė E. Banionis ir A. Baliulis, Vilnius, 1997 (toliau – LM 10-oji UžK); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11 (1518–1523). Užrašymų knyga 11*, parengė A. Dubonis, Vilnius, 1997 (toliau – LM 11-oji UžK); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašymų knyga 14*, parengė L. Kara-

mentai yra sumaišyti su kitokio pobūdžio dokumentais. Kai kurios iš tų knygų tik iš pagarbos tradicijai vadintinos užrašymų, nors dauguma jų aktų yra valdovo teismo aktai. Be to, dar aštuoniose šios serijos LM knygoje galime rasti mažus ar kiek didesnius teismų bylų pluoštus¹². Taigi, norint visą šią medžiagą susisteminti, reikia ją atrinkti ir sudėti į nuoseklią chronologinę eilę. Tai padarius pasirodė, kad skirtingų knygų medžiaga dubliuojasi nesmarkiai. Bene didžiausia išimtis – keturiolikos LM 17-osios UžK aktų sutapimas su atitinkamu skaičiumi aktų kitose LM knygoje bei LM 2-osios TBK dvylikos aktų sutapimas su 8-osios UžK aktais. Be minėtų, galima surasti dar vieną kitą atvejį, bet jų nėra daug. Iš viso 35¹³.

lius, D. Antanavičius, Vilnius, 2008 (toliau – LM 14-oji UžK); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašymų knyga 15*, parengė A. Dubonis, Vilnius, 2002 (toliau – LM 10-oji UžK); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17 (1530–1536). Užrašymų knyga 17*, parengė L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius, 2015 (toliau – LM 15-oji UžK); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535–1537). Užrašymų knyga 19*, parengė D. Vilimas, Vilnius, 2009 (toliau – LM 19-oji UžK); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20 (1535–1537). Užrašymų knyga 20*, parengė R. Ragauskienė, D. Antanavičius, Vilnius, 2009 (toliau – LM 20-oji UžK); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 21 (1536–1537). Užrašymų knyga 21*, parengė A. Dubonis, Vilnius, 2019; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 24 (1540–1544). Užrašymų knyga 24*, parengė A. Dubonis, D. Antanavičius, Vilnius, 2023 (toliau – LM 24-oji UžK). Už galimybę pasinaudoti 24-os UžK maketu nuoširdžiai dėkoju dr. Artūriui Duboniui. LM 23-ioji UžK dar nepublikuota. Jos medžiagą įvertinau pasinaudojęs Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomu mikrofilmu (toliau – LM 23-ioji UžK).

- 12 *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7 (1506–1539). Užrašymų knyga 7*, parengė I. Ilarienė, L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius, 2011 (toliau – LM 7-oji UžK); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8*, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius, 1995 (toliau – LM 8-oji UžK); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9*, parengė K. Pietkiewicz, Vilnius, 2003 (toliau – LM 9-oji UžK); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12*, parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 2001 (toliau – LM 12-oji UžK); *Акты, относящиеся к истории Западной России, выпуск 2:18-я и 32-я книги записей Литовской метрики. Метрика королевы Боны*, составители тома: О. И. Хоруженко и др., Москва, 2018 (toliau – LM 18-oji UžK); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20 (1535–1537). Užrašymų knyga 20*, parengė R. Ragauskienė, D. Antanavičius, Vilnius, 2009 (toliau – LM 20-oji UžK); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25*, parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 1998 (toliau – LM 25-oji UžK); *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 28 (1522–1552). Кніга запісаў 28 (Копія канца XVI ст.)*, падрыхтавалі В. Мянжынскі, У. Свяжынскі, Менск, 2000 (toliau – LM 28-oji UžK).
- 13 Sutampančius aktus galime sudėti į tris serijas. 1) Pirmasis skaičius nurodo akto Nr. LM 2-ojoje TBK (RIB, t. 20, II dalis), o skaičius skliaustuose – jį atitinkančio 8-ojoje UžK: akto Nr.: 1 (389), 2 (390), 3 (391), 4 (392), 5 (394), 6 (395), 7 (400), 8 (401), 9 (402), 11 (403), 21 (404), 33 (407). 2) Pirmasis skaičius nurodo akto Nr. LM 17-ojoje UžK, o skaičius

1 schema. Trylika Zigmanto I vizitų į LDK ir didžiausi valdovo teismo dokumentų rinkiniai LM knygoje. Kairiajame schemas krašte vertikaliai surašyti skaičiai nurodo metų mėnesius. Vizitų **chronologija**: I. 1506-10-20-1507-01-08; II. 1507-06-06-1507-12-29; III. 1508-05-22-1509-02-26; IV. 1511-05-15-10-07; V. 1513-06-27-1515-01-11; VI. 1515-12-05-1517-12-06; VII. 1518-11-15-1519-01-03; VIII. 1522-01-23-12-20; IX. 1528-03-18-1529-11-21; X. 1533-06-27-1535-07-28; XI. 1535-10-18-1536-10-26; XII. 1540-05-10-1542-05-24; XIII. 1544-06-08-10-12. Parengta pagal A. Gašierowski, *Itineraria dwu ostatnich Jagielonów*, in: *Studia historyczne*, R. 16, 1973, z. 2 (61), p. 257-273.

Valdovo teismo dokumentų atrankos metodas. LDK valdovas buvo aukščiausias teisėjas ir į jo, kaip šalies tėvonio, teismo kompetencijos lauką galėjo pakliūti bet kokie kazusai, susiję su valdovo interesais¹⁴. Ši aplinkybė smarkiai supainioja valdovo teismo supratimą, nes, iš esmės, bet kuris viešą pobūdį turėjęs valdovo veiksmas galėjo būti suprantamas kaip teisėjavimas, pavyzdžiui, turto suteiktys, pareigūnų paskyrimai, muitų nuoma, mokesčių lengvatos, apdovanojimas laisvėmis bei teisėmis ir t. t. Žinoma, tokio pobū-

skliaustuose – jį atitinkančio 7-ojoje UžK: akto Nr.: 97 (8), 182 (1.3), 262 (35), 304 (58), 312 (70), 314 (65), 346 (78), 406 (68). 3) Kiti sutapimai: 17-oji UžK Nr. 90 (15-oji UžK Nr. 92), 17-oji UžK Nr. 414 (15-oji UžK Nr. 130), 17-oji UžK Nr. 502 (19-oji UžK Nr. 70), 17-oji UžK Nr. 497 (19-oji UžK Nr. 35), 8-oji TBK Nr. 412 (25-oji UžK Nr. 48), 20-oji UžK Nr. 168 (23-ioji UžK, l. 43v), 11-oji UžK Nr. 124 (11-oji UžK Nr. 148), 4-oji TBK Nr. 169 (12-oji UžK Nr. 747), 4-oji TBK Nr. 303 (11-oji UžK Nr. 132 ir 25-oji UžK Nr. 46), 4-oji TBK Nr. 307 (15-oji UžK Nr. 38), 4-oji TBK Nr. 335 (15-oji UžK Nr. 56), 4-oji TBK Nr. 502 (17-oji UžK Nr. 12), 7-oji TBK Nr. 1.1 (14-oji UžK Nr. 922).

14 Apie valdovo teismo kompetenciją žr. I. Valikonytė, *op. cit.*, p. 67-88.

džio dokumentų paprastai nevadiname teisiniais. Bet tada verta patikslinti, kuriuos LM aktus galime priskirti valdovo teismo dokumentų kategorijai.

LM aktų rūšiavimas įmanomas tik įvertinus juose, jų antraštėse arba knygos registre vartotą žodyną. Valdovo teismo dokumentus dažniausiai išduoda akto įvardijimas *nuosprendžiu* (*wyrok, dekret*) arba *byla* (*sprawa*), nors greičiau po šiuo pavadinimu slepiasi valdovo potvarkis, įsakymas ar procesinis sprendimas, nei teismo *byla* šiuolaikiniu supratimu. Taip pat teisiniai dokumentai gali slėptis ir po *rašto* (*list*) pavadinimu, nors taip daugiausia vadinti įvairūs administraciniai potvarkiai ar tam tikrą informaciją perduodantys raštai / laišakai. Visų minėtų rūšių teisminių dokumentų atsiradimo priežastis visgi buvo valdovui pateiktas bylininko skundas. Todėl nuosprendžiai, procesiniai sprendimai ar teisiniai raštai paprastai prasideda valdovo vardu tariamais žodžiais: „*skundėsi tums*“ (*жаловал нам*). Bet verta atminti, kad skundas, kaip formalus kreipimasis į valdovo teismą, galėjo būti užrašomas ir kitais žodžiais: „*sakė tums*“, „*priminė tums*“ (*говорил нам, мовил нам, впоминал / привпоминал нам, впоминался перед нами*). Ypač gausu tokių formuluočių įvairaus pobūdžio *atmintinėse* (jos kartais vadinamos ir memorialais), t. y. įrašuose atminimui (*про память*). Visgi toli gražu ne visų antraštėse *raštais* ar *atmintinėmis* vadinamų aktų turinys atspindi valdovo teismo veiklą. Todėl galutinė atranka įmanoma tik skaitant pačius aktus. Darbą dar labiau apsunkina teisminių aktų turinio įvairovė. Antai, atmintinėse labai dažnai atsispindi teismo proceso raida: skundas, šaukimas į teismą, teislaikio skyrimas ir atidėjimas, valdovo potvarkiai perduodant bylą skirtiems teisėjams (įsakymai pasiimti teisėjus „savo ranka“, t. y. komisių pasirinkimas), skirtinių teisėjų patvirtinimas, žvelgūnų ir diečkų siuntimas į ginčinio vietą, dvarionių siuntimas įvykdyti ar stebėti valdovo sprendimų / nuosprendžių įgyvendinimo, priesaikos laiko skyrimas ir pan. Be to, Zigmanto I valdymo metais LM smarkiai pagausėjo ikiteisminį procesą atspindinčių atmintinių, registravusių bylos šalies (dažniausiai vienos) *prisistatymą* (*оповеданье*) valdovo teisme, dar vadinamų *pasirengtinėmis* bylinėmis (*пильность*). Antai, Lietuvos valdovų Kazimiero ir Aleksandro LM knygų medžiagoje randame vos vieną kitą teislaikių organizavimą atspindintį dokumentą¹⁵. O Zigmanto I lai-

15 *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 4 (1479–1491). Užrašymų knyga 4*, parengė L. Anužytė. Vilnius, 2004 (toliau – LM 4-oji UžK), Nr. 124, 125; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5*, parengė A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius, Vilnius, 2012 (toliau – LM 5-oji UžK) Nr. 147; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6*, parengė A. Baliulis, Vilnius, 200 (toliau – LM 6-oji UžK), Nr. 260.

kų knygose jų skaičius smarkiai išauga: ankstyviausioje šio valdovo LM 2-ojoje TBK, kuri apima 1506–1522 m. laikotarpį, yra per 130 tokių aktų, o 8-ojoje TBK, kurios chronologija viso labo 1533–1535 m., tokių aktų yra apie pusantro šimto.

Atmintinių turinys dažnai sutampa su raštų ar net nuosprendžių turiniu, bet skiriasi savo paskirtimi: atmintinės skirtos priminti proceso raidą, o raštais ar potvarkiais (*list, sprawa*) valdovas stengėsi pakreipti ikiteisminį procesą tam tikra linkme, įsakydavo savo paties įgaliotiems pareigūnams ar šiaip privatiems asmenims atlikti tam tikrus veiksmus, pamokydavo, kaip tai padaryti, ar tiesiog pagrasindavo savo rūstybe. Taigi teisiniais *raštais* toliau vadinsiu visus LM aktus, kuriuose atsispindi valdovo teisminė veikla. Dviprasmybių, matyt, nepavyks išvengti dėl *rašto* sąvokos platumo, nes jis suvokiamas ir kaip abstraktus tekstas (raštas plačiąja prasme), ir kaip normatyvinis dokumentas (raštas siaurąja prasme). Rašto suvokimą dar labiau komplikuoja šios dokumentų grupės įvairovė, pažyminti tam tikrą teisinę specifiką. Teisiniais raštais reikia vadinti, pavyzdžiui, disponavimo turtu teisės apribojimus, laikinus privačių asmenų skolų išmokėjimo atidėjimus, globos teisės suteiktis, kilmės (nebūtinai bajoriškos) patvirtinimus, šalių sulygimo (*еднанье*) liudijimus ar jų patvirtinimus, dokumentų kasacijas, laidų (*зарука, заклад*) skyrimus, ikiteisminės apsaugos raštus (*gleitus*). Be to, raštais tenka vadinti ir tuos LM aktus, kurie atsirado ne bylininkų, o paties valdovo, kaip vyriausiojo teisėjo, iniciatyva. Tai dokumentai, kuriais buvo taisomos iki tol galiojusios teisinės normos (jas dabar vadintume įstatymų pataisomis), ir ne paskirų bylų, o viso valdovo teismo veiklos laikino sustabdymo skelbimai (limitacijos). Galiausiai, teisminių turinį turėjo ir nemaža dalis trumpų LM įrašų, vadinamų *minutėmis*. Tai nepilno formuliario, o kartais tik rašto adresatą teturinčios raštininkų pastabos (juodraščiai), pagal kurias turėjo būti sudaryti oficialūs raštai. Dėl dažno minučių turinio skurdumo priskirti jas Lietuvos valdovo teisminės veiklos šaltiniams galime tik įvertinę jų santykį su prieš jas arba po jų į LM knygas įrašytų aktų turiniu.

Teisminių dokumentų rūšių ir porūšių įvairovė nepalieka jokios kitos galimybės, kaip tik po vieną aktą rankioti Zigmanto I teisminės veiklos pėdsakus, beveik visai nekreipiant dėmesio į LM leidėjų aktams suteiktą numeraciją, kuri bene kiekviename leidinyje turi savitų niuansų. Ir čia turiu galvoje ne tarp teisminių dokumentų įsimaišiusius neteisminius dokumentus, o pasitaikantį kelių bylų sujungimą į vieną registrinį aktą (t. y. kelių aktų užvardijimą viena registre atsispindinčia antrašte) arba antraštės prilyginimą atskiram aktui, jau nekalbant apie pastangas suprasti minučių turinį. Sumuodami visa tai turime pripa-

žinti – vargu ar apskritai galime sukurti patikimą valdovo teismo dokumentų atrankos ir apskaitos metodą, nepriklausomą nuo tyrėjo asmeninės patirties, kuri kartais siūlė at mesti kai kurias dokumentų rūšis. Antai, abejoju, ar buvau teisus neįtraukęs į valdovo teismo dokumentų sąrašą žemesnės instancijos teismų (vaivados, seniūno, Palenkės paviety) nuosprendžių patvirtinimų, nors tuo pačiu metu įtraukiau valdovo deleguotų komisorių teismo nuosprendžių patvirtinimus, nes laikiausi nuomonės, kad pirmieji nereikalavo daugiau valdovo dėmesio, o antrieji – reikalavo. Guodžia tik tai, kad tokių kazusų nebuvo daug. Bet vis dėlto pastarieji duomenų atrankos niuansai primena, kad visus tyrime pateiktus skaičius reikia vertinti kaip apytikrius – jų vertė ne absoliuti, o santykinė. Tokių santykių (proporcijos prasme) nustatymas ir turi būti šio tyrimo svarbiausias rezultatas. Kiekybinius atrankos rezultatus matome lentelėje.

Atrinktą Zigmanto I teisminių dokumentų masyvą sudaro 3116 aktų, iš kurių atėmę 35 pasikartojimo atvejus (žr. 13 šio darbo išnašą) gausime 3081 aktą. Juos atrenkant kiekvienas buvo aprašytas fiksuojant dokumento sudarymo datą ir vietą, dokumento rūšį, bylininkus ir ginčo objektą bei pažymint, ar prie dokumento buvo liudytojų sąrašas.

Lentelė. Valdovo teisminių aktų kiekiai LM knygos

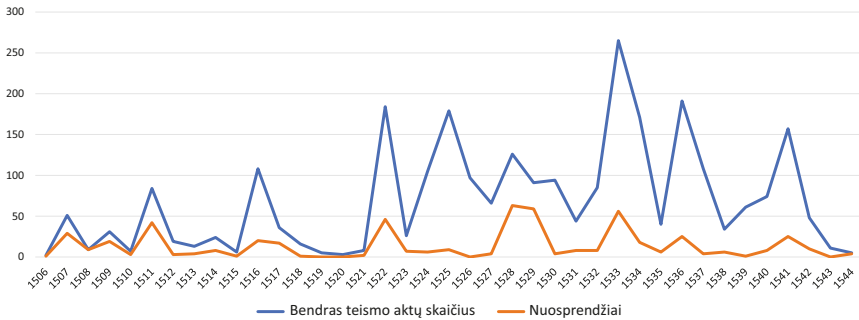
LM teismų bylų knygos	Aktų kiekis	LM Užrašymų knygos (didesnieji rinkiniai)	Aktų kiekis	LM Užrašymų knygos (mažesnieji rinkiniai)	Aktų kiekis
LM 222, 2-oji TBK	465	LM 10-oji UžK	23	LM 7-oji UžK	4
LM 224, 4-oji TBK	399	LM 11-oji UžK	53	LM 8-oji UžK	16
LM 226, 7-oji TBK	62	LM 14-oji UžK	750	LM 9-oji UžK	5
LM 227, 8-oji TBK	378	LM 15-oji UžK	76	LM 12-oji UžK	8
LM 231, 12-oji TBK	227	LM 17-oji UžK	176	LM 18-oji UžK	7
		LM 19-oji UžK	179	LM 25-oji UžK	11
		LM 20-oji UžK	39	LM 28-oji UžK	20
		LM 21-oji UžK	107		
		LM 23-ioji UžK	81		
		LM 24-oji UžK	30		
Iš viso aktų knygų grupėje	1531		1514		71

Iš viso 3116

Teismo aktai kaip valdovo asmeninės veiklos padarinys. Vien minėta Zigmano I teisminių dokumentų įvairovė koreguoja rudimentinį supratimą apie valdovo teisėjavimą, kaip apie bylos svarstymą konkrečioje vietoje ir laike, dalyvaujant ieškovui ir atsakovui (ar jų įgaliotiems atstovams – prokuratoriams) bei valdovui padedančiam personalui: Ponų Tarybos atstovams – teismo tarėjams, raštininkams ir nuosprendžių bei potvarkių vykdymą prižiūrintiems dvarionims. Valdovo kaip teisėjo veikla niekada neapsiribojo vien tokiomis sesijomis, nors akivaizdu, kad tokių sesijų būta. Tai liudija teislaikių skyrimo praktika, kuri pati savaime reikalauja atskiro tyrimo¹⁶. Jai čia negalime skirti reikalingo dėmesio. Kur kas labiau nei teismo sesijos valdovą turėjo slėgti vos ne kasdieniai valdinių prašymai užtikrinti teisingumą. Reaguodamas į juos valdovas nuolat turėjo gilintis į skundus, rūpintis jų perdavimu žemesnio lygio teismams arba tiesiog bandyti sustabdyti neteisėtus valdinių veiksmus. Kita vertus, nors visų tyrimui atrinktų dokumentų atsiradimas turi būti tiesiogiai siejamas su asmenine valdovo veikla, visgi akivaizdu, kad nei jis pats skaitydavo skundus, nei pats vienas formuluodavo ir surašydavo nuosprendžius. Tai jam padėjo daryti nuolat šalia jo buvęs pagalbinių kolektyvas: nuosprendį padėję suformuluoti tarėjai, aktus surašydavę rašovai (djokai), o kokybę, ar tinkama, patikrindavo raštininkai. Kadangi neturime valdovo darbų dienoraščių, apie jo veiklą galime susidaryti vaizdą tik analizuodami išlikusių dokumentų kiekius ir kokybinį pasiskirų dokumentų rūšių santykį su valdovo asmeniu.

Kiekybinį valdovo teisminės veiklos aspektą paaiškinti lengviau. Tereikia teisminių dokumentų kiekius perkelti į tyrime apsibrėžtą laiko juostą. Atrinktų dokumentų bendras kiekis rodo, kad kasmet vidutiniškai valdovo vardu buvo surašomi 86 teisminio pobūdžio dokumentai. Bet, apskritai paėmus, tokių dokumentų kiekis nuolat svyravo ir staigūs jo pagausėjimai ar sumažėjimai dažniausiai buvo susiję su valdovo atvykimu į LDK, kai šalia seimų dar buvo skelbiami ir teislaikiai (žr. 1 diagramą). Tiesa, 1524–1525 m. šuolis sutampa su Zigmanto I laiku, praleistu Karūnoje. Jį tik iš dalies galime paaiškinti LM 14-os UžK specifika: šioje knygoje išliko didelis kiekis juodraščių ir (ar) minučių (žr. paaiškinimą po 1 diagrama), kurių dauguma iš iki mūsų

16 Pamatas tam jau padėtas. I. Valikonytė, *op. cit.*, p. 41–51. Apie teislaikių praktiką žemesniojo rango teismuose truputį jau esu rašęs. Žr. E. Saviščevas, Sądy starostów generalnych żmudzkich (druga połowa XV – pierwsza połowa XVI w.), in: *Rocznik Lituanistyczny*, 2020, t. 6, p. 27–29.

1 diagrama. Zigmanto I teismo aktų dinamika 1506–1544 m. LM aktų, atspindinčių valdovo teismo veiklą, bendras ir nuosprendžių kiekiai. Išimtis. Į 1524 ir 1525 m. rodiklius įskaičiuoti tik apytikriai pilno formuliario aktai, o ne dokumentų minutės. Minučių apskaičiavimas yra sudėtingas, nes yra dar pora 1524 m. datuojamų minučių ne iš 14-osios UžK, keliose vietose knygos leidėjai neišskyrė įrašų ir pateikė juos sudubliuotus, be to, ne visada turime objektyvius kriterijus atskirti „grynąsias“ minutes nuo nepilno formuliario akto. Subjektyviu mano apskaičiavimu, LM 14-osios UžK publikacijoje yra 313 minučių (ypač jų gausu tarp aktų Nr. 67–513): 1524 m. datuotų – 274, 1525 m. – 31, 1526 m. – 3, 1527 m. – 5. Dauguma jų įeina į 14-ąją UžK sudarančius ir leidėjų išskirtus Krokuvoje, Sandomiere ir Lvove sudarytus sąsiuvinius / aplankus¹⁷. Minučių prilyginimas aktams smarkiai keičia bendrą Zigmanto I teisminių raštų dinamiką – vietoj dabar pažymėto 1524 m. rodiklio 105 turėtume žymėti 379. Todėl, sudarant grafiką, minutės nebuvo įskaičiuotos.

laikų išlikusių LM knygų buvo pašalintos. Kita vertus, diagrama parodo dar ir ilgalaikę valdovo teismų dinamiką, kai nuo jo valdymo pradžios bylų kiekiai vis didėjo, o po 1533 m. pradėjo mažėti. Turbūt tai reiškė progresuojantį LDK visuomenės susivokimą apie valdovo teismo prieinamumą¹⁸, kuris visgi XVI a. ketvirtame dešimtmetyje pasiekė valdovo galimybių ribas: tuo metu Zigmantas I jau buvo įkopęs į savo gyvenimo septinto dešimtmečio vidurį. Beje, 1529 m. įsigaliojęs Pirmasis Lietuvos Statutas, turėjęs optimizuoti LDK

17 LM 14-oji UžK, p. 8–18.

18 Šiuo požiūriu dar reikėtų išsamiau patyrinėti valdovų Kazimiero ir Aleksandro Jogailaičių teismų dokumentus. Kai ką galima spręsti iš keturių ankstyvųjų LM knygų. Deja, jose tėra dvi dešimtys Kazimiero Jogailaičio teisminių dokumentų, datuojamų paskutiniuoju jo valdymo dešimtmečiu. Aleksandro Jogailaičio teisminių aktų rinkinys daug didesnis: apie 200 aktų per 14 valdymo metų. Apskaičiuota pagal: *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 3 (1440–1498). Užrašymų knyga 3*, parengė L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius, 1998; LM 4-oji UžK; LM 5-oji UžK; LM 6-oji UžK.

teismų veiklą, tiesioginio poveikio valdovo bylų kiekiui nepadarė. Ko gero, galime manyti, kad Statuto veikimas, bent pirmaisiais metais po paskelbimo, nepakeitė LDK gyventojų bylinėjimosi įpročių.

Pėdsakas, atskleidžiantis asmeninį (kokybinį) valdovo santykį su teismo proceso dalyviais, yra išpaustas į dokumentų formuliarus. Ir šiuo atveju istorijos tyrimo metodą diktuoja šaltinių leksika. Neprivalome akiai ja pasitikėti, bet neturime teisės jos ignoruoti. Lietuvos valdovų, ne vien Zigmanto I, beveik visi teisminiai dokumentai buvo sudaromi valdovo vardu, nurodant valdovo tiesioginį kontaktą su bylininkais. Tai atsispindi formuliario figūroje: „Stovėjo mūsų akivaizdoje, skundėsi mums“ (*стояли перед нами очевисто, жаловал нам...*). Valdovo sprendimas ar nuosprendis paprastai baigiasi kita figūra: „ir mes [valdovas], apsvartę [bylą], taip nustatėme“ (*Ино мы, о том досмотревши, так есмо врядили...*). Net jeigu nė vienos iš tųdviejų figūrų dokumente nėra, yra kitos, kurios kalba apie bylos svarstymą pirmuoju (valdovo) asmeniu, o jeigu ir ne, tai nurodomi asmeniniai valdovo veiksmai: „[...] ir valdovas [...] tą bylą taip užbaigė“ (*ино господар [...] тому делу конец так вчинил*). Be to, vienas svarbiausių viešo bylos svarstymo valdovo teisme akcentų buvo Lietuvos Ponų Tarybos narių dalyvavimas tiek svarstant bylą, tiek formuluojant nuosprendžius. Tarėjų dalyvavimas paprastai buvo pažymimas pradiniam protokole žodžiais: „svarstėme tą bylą su mūsų [valdovo] *ponais tarėjais*“ (*смотрели есмо того дела с паны радами нашими*), o nuosprendžio įžangoje: „[...] ir jo malonybė valdovas su savo *ponais tarėjais* tą bylą taip pabaigė“ (*ино господар, его милость, с паны радами своими тому делу конец так вчинили* arba *ино господару и панам раде виделося* ir pan.). Žinoma, aiškiausias Tarybos narių dalyvavimo byloje paliudijimas buvo dokumento koroboracija – šiuo atveju vardinis teismo tarėjų sąrašas. Bet LM knygoje jis pridedamas toli gražu ne visada. Kartais teisme valdovui asistavusių Ponų Tarybos narių sąrašas buvo surašomas ne paskirų dokumentų koroboracijose, o prieš pirmąją kurios nors dienos ar net sesijos bylą¹⁹. Kadangi Metrikos kalba vadinami „į knygas surašyti“ aktai iš tikrųjų buvo atskiri dokumentai, sudėti į nuolat vartomus ir papildomus aplankus (kartais vadinamus sąsiuviniais), po kiekvieno peržiūrėjimo jie vis susimaišydavo, nors ir buvo bandoma išsaugoti jų chronologinę tvarką. Paskiri doku-

19 Pavyzdžiui, RIB, t. 20, II dalis, Nr. 40.

mentai visgi atitrūkdavo nuo aplanke buvusių pirmųjų aktų su įrašytais tarėjų sąrašais. Tokių dokumentų nei pradinis protokolas, nei koroboracija neperspėja, jog valdovas teisė Ponų Tarybos narių apsuptyje, bet kartais tai vis tiek išduoda pirmieji sankcinės dokumento dalies žodžiai, pavyzdžiui, „[...] ir jo malonybei valdovui ir ponams tarėjams, kurie tuo metu su jo malonybe buvo, taip pasirodė“ (*ино господару, его милости, и паном раде, которые в тот час при его милости были, так ся видело*). Kaip tik šiais leksiniais požymiais paženklinėti nuosprendžiai nepalieka jokių abejonių dėl valdovo gilaus įsitraukimo į procesą, jo akivaizdoje vykusį bylos šalių teisinį rungtyniavimą, pateikiant įrodymus, liudijimus ir argumentus, Ponų Tarybos narių patarimų išklausymą ir nuosprendžio formuluotės kontrolę. Visa tai reikalavo laiko bei pastangų ir, žinoma, labai vargino valdovą. Tačiau tokio pobūdžio dokumentai, t. y. nuosprendžiai, sudaro santykinai nedidelę Zigmanto I teisminių raštų dalį (žr. 1 diagramą).

Didelė dalis valdovo teismo dokumentų buvo sudaromi skundo įteikimo, proceso parengimo ir poprocesiniu laikotarpiu valdovui iš bylininko reikalaujant vykdyti teismo sprendimus arba įsakant vietos pareigūnams prievarta įvykdyti nuosprendį. Visais šiais atvejais valdovo asmeninis dalyvavimas parengiant reikalingus dokumentus nebuvo būtinas. Tačiau ir tokiais atvejais LM aktų leksika, gal ir apgaulingai, mums liudija valdovą buvus pagrindinį veikėją: „Anksčiau jau ne kartą skundėsi mums [valdovui]...“ (*Што перво сего неоднократно жаловал нам...*); „Valdovas [...] įsakė atminimui į knygas užrašyti“ (*Господар [...] казал про память у книги записати*) ir pan. Kaip jau minėta, atmintinių raštų kategorija savo turiniu yra labai įvairi. Joje daug valdovo potvarkių, kurių tiesioginis santykis su valdovo asmeniu nėra kvestionuotinas. Net ikiteisminio proceso dokumentai (teislaikių nustatymai ir pasirengtinės bylinėtis) irgi suformuluoti taip, it atspindėtų veiksmus, vykčius valdovo akivaizdoje. Visgi tuo galima suabejoti, nes teislaikio perkėlimas į kitą dieną, tarkime, dėl valdovo užimtumo kitais svarbiais reikalais ar ligos, savaime nurodo, jog į teismą atvykęs bylininkas akis į akį su valdovu nesusidurdavo. Pasirengtinių atveju irgi pakako kanceliarijos darbuotojų veiksmų, tačiau užtikrintai tvirtinti, kad valdovas prie šių aktų atsiradimo asmeniškai neprisidėjo – negalime. Net vertindami minučių santykį su valdovo asmeniu paradoksaliai turime pripažinti, kad jos kone tiksliausiai parodo valdovo įsakymų turinį. Tiesa, jei svarstysime, kiek vargo tai kėlė valdovui, turėsime pripažinti, kad nedaug.

Išdėstyti pastebėjimai leidžia daryti svarbias prielaidas: visi į LM knygas pakliuvę teisiniai aktai yra atsiradę valdovo valia, jam su jais vienaip ar kitaip susipažinus; skirtingas valdovo kaip teisėjo darbo intensyvumas turi būti siejamas su skirtingų rūšių teismo dokumentais, liudijančiais apie nevienodą svarstyty kazusų sudėtingumą ir jų nagrinėjimo trukmę. Žinoma, abu šie valdovo kaip teisėjo darbo niuansai atsispindėjo teisminių dokumentų (kaip tekstų) dydyje, tačiau jo nevertėtų absoliutinti. Raštininkas galėjo bylos esmę perteikti keliomis trumpomis frazėmis, tai puikiai iliustruoja LM išlikusios minutės. Bet neverta pamiršti, kad valdovas asmeniškai toli gražu ne visada buvo suinteresuotas privačių asmenų bylų užrašymu jo kanceliarijose knygoje. Tuo buvo suinteresuotos besibylinėjančios šalys, kurios turėjo sumokėti ir už teismo dokumentų įrašymą į valdovo kanceliarijos knygas, ir už kiekvieną išrašą iš jų. Todėl detalus proceso aprašymas atsirasdavo tik tada, jei tuo buvo suinteresuota bent viena iš bylos šalių. Labai tikėtina, kad ir teksto dydis labiau priklausė nuo dokumento užsakovo, siekusio daugiau įamžinti bylą, kuri, atsiradus naujoms aplinkybėms, galėjo būti atnaujinta.

Bandymas LM aktų pagrindu išskirti dokumentų grupes, kurios liudytų skirtingą valdovo kaip teisėjo darbo intensyvumą, duoda tik apytikrius rezultatus. Tikėtina, kad daugiausia laiko ir įsigilinimo reikalavo nuosprendžiais pabaigiamos bylos, ypač jei tuo metu šalia valdovo buvo dar ir Ponų Taryba, kurios narių pasisakymai turėjo užimti laiko²⁰. Įvairius procesinius veiksmus atspindintys potvarkiai (*raštai*) irgi turėjo būti svarstomi, tiesa, ne Taryboje, o, jeigu galima taip vadinti, sekretoriato – valdovui išklausus visur jį lydėjusių Lietuvos maršalkų, iždininkų ir, ypač, raštininkų patarimus. Beje, būtent *minutės* dažniausiai buvo tokių potvarkių juodraščiai. Bendrame Zigmanto I teisminių aktų masyve priskaičiavau 325 minutes. Jų vertė dar gali atsiskleisti, ypač jei tirtume ne valdovo teismo dokumentų kiekius, o dėl konkrečių ginčų kilusius procesus, t. y. jei paskirus vieną procesą atspindinčius dokumentus / aktus sujungtume į vieną bylą-aplanką. Toks darbas pareikalautų daug laiko, o ir jo rezultatas būtų ne valdovo teisminės veiklos atspindžiai, o konkretaus proceso istorija. Menkiausiai valdovo darbo reikalavo pasirengtinės ir teislaikių reguliavimas.

20 Apie ponų tarėjų pasisakymus žinome tik iš nereikšmingai atrodančių užuominų, kai bylos svarstymo kontekste kas nors iš jų primindavo apie savo interesus. pavyzdžiui, RIB, t. 20, dalis II, Nr. 181, 182, 476, 478, 479; LM 8-oji TBK, Nr. 60.

Taigi galime išskirti keturias valdovo teisminių aktų kategorijas ir nustatyti jų kiekybę: 545 nuosprendžiai; 584 ikiteisminiai raštai (teislaikių nustatymas ir pasirengtinės); 325 minutės; 1629 teisminiai potvarkiai (raštai siaurąja prasme). Gautiems skaičiams pritaikę valdovo laiko sąnaudų koeficientus galėtume pretenduoti į grynojo valdovo darbo laiko teisme apskaičiavimus. Bet, akivaizdu, tokio skaičiavimo rezultatas būtų tik aritmetinė spekuliacija. Didžiausias potvarkių skaičius liudija, kad pagrindinė teisminė valdovo veikla vyko ne teismo sesijose. Ten pasimatydavo tik svarbiausi tos veiklos rezultatai.

Laiko juostos problemos: datavimas. Valdovo Zigmanto I teismų dokumentai, kaip ir visi istoriniai dokumentai, nukentėjo nuo laiko. Tačiau, regis, tie praradimai nebuvo ypač dideli. Sudėjus visas Zigmanto I valdymo laikotarpio bylas chronologine tvarka nuo pirmosios, surašytos Gardine 1506 m. lapkričio 20 d.²¹, iki paskutinės – Brastoje 1544 m. rugpjūčio 23 d.²², aiškėja skirtingos trukmės laikotarpiai, kuriais valdovo teisminė veikla nepaliko liudijimų (žr. 2 schemą). Per beveik 38 valdovo teisėjavimo metus, kuriuos galima paversti 456 mėnesiais, neturime 137 mėnesių duomenų apie Zigmanto I teisėjavimą. Tai atrodo įspūdingai: LM medžiaga neteikia mums duomenų apie beveik 11 su puse Zigmanto I valdymo metų (t. y. daugiau nei 30 proc. valdymo laikotarpio). Žinoma, šie skaičiai tėra aritmetinio sumavimo efektas. Ilgiausiai, kiek teisėjo pareigas LDK buvo apleidęs Zigmantas I, – du po 13 mėnesių trukę laikotarpiai: 1519 m. kovas–1520 m. kovas ir 1520 m. birželis–1521 m. birželis. Kaip tik su tais laikotarpiais galime bandyti sieti valdovo teismo aktų spėjamus praradimus, tačiau glaudi (be didesnių tarpų) LM knygų aktų chronologija (žr. 1 schemą) leidžia manyti, kad neretai išstisus pusmečius trukęs valdovo teismo neveiklumas gali būti paaiškintas kitaip. Visų pirmiausia, į akis krinta valdovo teismo neveiklumo laikotarpių sutapimas su jo rezidavimo Karūnoje laikotarpiais. Būtent tokie buvo net 109 iš minėtų 137 valdovo teismo neveiklumo mėnesių. Abu minėti ilgieji neveiklumo laikotarpiai 1519–1521 m. irgi sutampa su valdovo rezidavimu Lenkijoje, o kartu ir su 1519 m. kilusia Lenkijos santykių su Vokiečių ordinu įtampa, virtusia iki 1521 m. balandžio trukusiu karu. Lygiai taip pat pats ilgiausias teismo neveiklumo laikotarpis Zigmantui I reziduojant LDK, o vėliau ir Karūnoje (iš viso

21 RIB, t. 20, II dalis, Nr. 1.

22 LM 24-0ji UŽK, Nr. 211.

ir trukdavo iki vasario ar kovo mėnesio. Kaip rodo 2 schema, kai kurių metų pirmaisiais ir paskutiniais mėnesiais į LM knygas nebuvo įrašyti valdovo teisminiai dokumentai. Tarp 1507 ir 1544 m. Zigmantas I dalyvavo 31 Karūnos seime²³, o praleido vos 4: 1514 m. ir 1517 m. pavasarį bei 1534–1535 m. sandūros ir 1535 m. pabaigos. Iš schemos matome, kad valdovas tuo metu buvo Lietuvoje (tų seimų laikotarpiai sutapo su LDK–Maskvos karais) ir, šalia kitų veiklų, vykdė teisėjo pareigas. Lietuvos seimus Zigmantas I lankė ne taip kruopščiai: dalyvavo 14 iš 25 seimų²⁴. Tačiau kiekvienu kartu, kai valdovas atvykdavo į LDK Seimą, jo teisminė veikla suaktyvėdavo. Tai galime matyti iš 1 diagramos, kurioje teisminių dokumentų kiekį rodančios kreivės viršūnės dažniausiai sutampa su LDK Seimo laikotarpiais: 1507 m. liepa–rugpjūtis; 1509 m. sausis–vasaris; 1511 m. gegužė–liepa; 1522 m. gegužė–rugpjūtis ir lapkritis–gruodis; 1528 m. gegužė–rugpjūtis; 1534 m. kovas–balandis ir net vos pastebima viršūnėlė, sietina su 1514 m. sausiu–vasariu. Tačiau trys paskutinės kreivės viršūnės 1533, 1536 ir 1541 m. su seimų laiku nesutampa, todėl didesnis teisminių dokumentų skaičius tuo metu, turbūt, buvo susijęs su ilgesniu Zigmanto I rezidavimu Lietuvoje ir, ko gero, išskirtiniu dėmesiu teismams. Per paskutinius du seimus (1540 m. birželis–liepa ir 1544 m. birželis–spalis) tokio dėmesio teismams jau nebeatome. Valdovas buvo senas, ligotas ir, turbūt, mąstė apie teisėjo naštos perdavimą įpėdiniui.

Tam tikrą įtaką lietuviškų teismo dokumentų kiekiams turėjo ir valdovo kelionės, persikraustymas iš Lenkijos į Lietuvą ir atgal. Beje, įdėmiau įsižiūrėję į 2 schemą galime pastebėti, kad valdovas, vos pasiekęs LDK teritoriją, kone iš karto imdavosi spręsti bylas. Panašiai būdavo ir jam išvykstant, kai net pačiame pasienyje valdovui tekdavo teisėjauti²⁵. Bet vos valdovas perkirsdavo Lenkijos sieną, teisminių dokumentų srautas kuriam laikui visiškai nutrūkdavo.

2 schemeje pasiūlytas teisminių dokumentų išsidėstymo laiko juostoje metodas turi savų trūkumų, o svarbiausias iš jų tas, kad šis metodas neleidžia konkrečiam mėnesiui priskirti netiksliai ar visai nedatuotų dokumentų. LM

23 W. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*, in: *Archiwum komisji historycznej. Seria 2*, t. 4, Nr. 3, p. 133–138. Plg. A. Gąsierowski, *op. cit.*, p. 158–167.

24 LDK seimų sąrašas nėra išsamus. Tikėtina, kad galėjo vykti keliais seimais daugiau, nei manė Matvėjus Liubavskis, žr. M. Любавский, *Литовско-русский сейм*, Москва, 1900, p. 173–310. Plg. E. Gudavičius, *Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999, p. 503–550.

25 Pavyzdžiui, LM 11-oji UžK, Nr. 151.

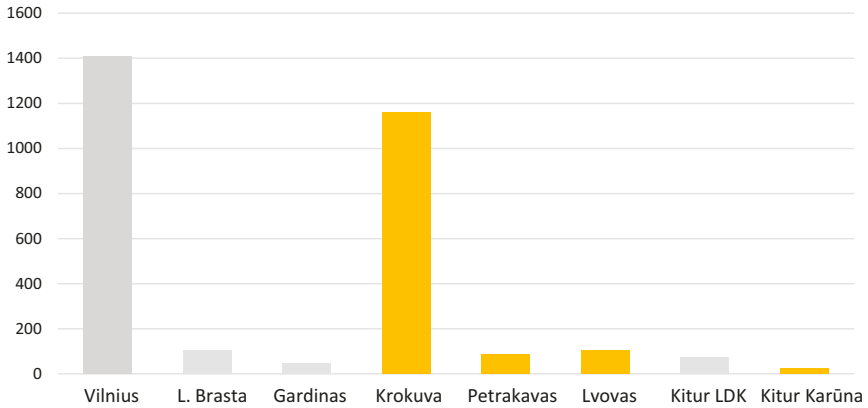
leidėjų plačiai taikomas būdas apytikriai datuoti nedatuotus aktus pagal LM knygos gretimų aktų chronologinį nuoseklumą (kitaip tariant, nedatuotą aktą datuoti atsižvelgus į prieš jį ir po jo įrašytų aktų datas) daug kur pasiteisina, tačiau ne visur. Surinktoje teisminių dokumentų bazėje yra apie 90 netiksliai datuotų aktų (su didesne tikimybe juos galime priskirti vieniems ar kitiems metams, bet ne mėnesiams).

Valdovo darbadieniai LDK teisme. LM esančių teismo aktų medžiaga rodo chaotišką valdovo kaip vyriausiojo teisėjo darbo pobūdį. Šiai veiklai vykdyti valdovas neturėjo nei pastovios vietos, nei pastovaus sezono, nei pastovių savaitės dienų ir vargu ar turėjo bent kiek nusistovėjusią dienos darbo trukmę. Tiesa, apie kiekvieną iš minėtų nepastovumų šį bei tą galime pasakyti.

Teismų vietos klausimas istoriografijoje jau yra aptartas²⁶. Ir nors reikia patvirtinti, kad dauguma valdovo teismo dokumentų, ypač nuosprendžių, buvo sudaryti Vilniaus žemutinės pilies rūmuose, Vilnius toli gražu ne visiems buvo valdovo teisėjavimo vieta. Iš LM aktų matyti, kad Zigmantas I savo teisminius dokumentus išdavė apytikriai iš 40 vietovių tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje. Bet apskritai šių dokumentų liūto dalis buvo sudaryta 6-iose vietose, kurias reikia sieti ir su Lenkijos bei Lietuvos valdovo svarbiausiomis rezidencijomis, ir su seimų susirinkimo vietomis (žr. 2 diagramą). XVI a. pirmoje pusėje Lenkijos seimai dažniausiai vykdavo Petrakave. Per kiekvieno atskirai paimto Seimo laiką valdovas išduodavo vos po kelis ar keliolika su LDK susijusių teisminių raštų. Tai nepalyginami skaičiai su LDK seimuose Brastoje, Gardine, jau nekalbant apie Vilnių, duodamų raštų kiekiais. Apskritai, itinerarijus padedami galime lokalizuoti 3013 raštų (įskaitant minutes). 1633 iš jų buvo sudaryti LDK teritorijoje (iš jų Vilniuje – 1410), o likę 1380 – Lenkijoje (iš jų Krokuvoje – 1163). Taigi teismų raštų, sudarytų LDK ir Lenkijoje, santykis yra apytikriai 51,2 proc. ir 48,8 proc. Vertinant šiuos skaičius, visgi nereikėtų pamiršti, kad Lenkijoje valdovas rezidavo beveik dvigubai ilgiau nei LDK²⁷. Be to, Lenkijoje sudarytų aktų skaičių smarkiai padidina dokumentų minutės, kurios beveik visada nėra datuotos, tačiau jų sudarymo vieta ganėtinai tiksliai nustatoma.

26 I. Valikonytė, *op. cit.*, p. 37–41.

27 Pasirėmęs itinerarijumi (žr. A. Gąsierowski, *op. cit.*) apytikriai apskaičiavau, kad šiame straipsnyje pasirinktu analizuoti laikotarpiu Zigmantas I LDK teritorijoje praleido 34,6 proc. savo laiko.

2 diagrama. Valdovo teismo dokumentų grupės pagal surašymo vietą. Daugiau nei pusė LM Zigmanto I teismų dokumentų neturi priedašo apie sudarymo vietą. Ją dažniausiai nesunku nustatyti pagal dokumento sudarymo datą, palyginus ją su valdovo itinerarijumi arba pagal tos pačios LM knygos dokumentų, turinčių nuorodą, kur jie buvo sudaryti, eiliškumą. Nors pastarasis metodas dažnai taikomas, visgi reikia pripažinti, kad jis nėra tikslus, tad ir šiame grafike pateikti duomenys turi būti suvokiami kaip tikslintini. Be to, kelių dokumentų sudarymo vietos apytikriai nepavyko nustatyti, nes jų aktai nedatuoti.

Įvertinus 2 diagramą, valdovo teisėjavimas iš Lenkijos įgyja kitokį, nei atrodė prieš apskaičiavimą, vaizdą. Metai po metų atidedamos ar ne iki galo išspręstos bylos vertė teisybės ieškotojus brautis pas valdovą, kai šis būdavo Lenkijoje. Lietuvos ponija, bent jau nuo 1538 m., stengėsi tam užkirsti kelią reikalaujama iš valdovo pažado neteisėjauti „lietuviškose“ bylose būnant už LDK ribų²⁸. Tačiau laikui bėgant LM valdovo teismo aktų, sudarytų ne tik Krokuvėje, bet ir kituose Karūnos miestuose (Petrakave, Lvoje, Gdanske ir t. t.) kiekiai didėjo. Žinoma, ir čia verta atkreipti dėmesį į kai kurias detales. Būdamas Lenkijoje valdovas dažniausiai teisėjavo LDK miestiečių, žydų, savo dvarionių, valdinių bei jų administratorių ir pan. bylose, t. y. tose sferose, kurios priklausė betarpiškam valdovo pavaldumui ir iš esmės nesikirto su LDK piliečių – kilmingųjų interesais. Svarbi detalė: tokių bylų nuosprendžių raštuose dažniausiai nėra liudytojų sąrašų, o

28 I. Valikonytė, *op. cit.*, p. 38–41.

tai nurodo, kad valdovas nematė reikalo nuosprendžio teisėtumo sutvirtinimui kviesti papildomus liudytojus. Tačiau Lietuvos ponijos brėžtos ribos buvo nuolat peržengiamos. Tai leidžia matyti LDK kilmingųjų bylos, spręstos Lenkijoje, kai šalia valdovo nebebuvo Ponų Tarybos. Jų dalyvavimas valdovo teisme prisidėjo prie nuosprendžio legitimacijos. Ir nors tai buvo pageidautinas, o nebūtiną²⁹ nuosprendžio elementas, ponų tarėjų nebuvimas Karūnoje kėlė valdovui rūpesčių ieškant jo nuosprendžių liudytojų. Retai pasitaikančiose Zigmanto I Lenkijoje padarytų nuosprendžių raštų koroboracijose matome, kad „ponų tarėjų“ padėti užimdavo arba atsitiktinai tuo metu į valdovo dvarą užsukę LDK didikai, arba prie valdovo nuolat buvęs, Lietuvos reikalus prižiūrėjęs savotiškas „sekretoriatas“: LDK žemės arba dvaro išdininkai ir ypač raštininkai³⁰. Tokia valdovo teisėjavimo praktika erzino Lietuvos diduomenę. Galbūt net priešino didikus ir tarpusavyje, ir su valdovo „lietuviškuoju sekretoriatu“. Antai, 1536 m. spalio pabaigoje valdovui ruošiantis išvykti į Lenkiją, Brastoje į jį kreipėsi LDK žemės išdininkas, maršalka ir raštininkas Ivanas Hornostajus skųsdamasis, kad kai kurie Ponų Tarybos tarėjai ant jo pyksta ir visaip demonstruoja savo nemaloningą, todėl prašė paskirti jam globėją, kuris jį nuo tų ponų gintų³¹. Tiesa, negalima tvirtinti, kad tie didikų pykčiai buvo susiję vien tik su „sekretoriato“ teismine veikla. Tačiau valdovas diduomenės nepasitenkinimą jo teisėjavimu iš už sienos puikiai žinojo ir stengėsi nekelti nereikalingų audrų. Tai matome 3 diagramoje, iš kurios aiškėja, kad valdovo teisme Lenkijoje LDK gyventojų keltos bylos nepalyginti rečiau, nei teismui veikiant LDK, pasibaigdavo nuosprendžiais. Iš viso LM medžiagoje pavyko aptikti 545 nuosprendžius (kai kurie iš jų registruose taip nevadinami), iš kurių LDK teritorijoje paskelbta 462 (84,8 proc.), o Karūnoje – likę 83 (15,2 proc.). Vis dėlto 1542 m. gegužės 24 d. Zigmantui I teko savo potvarkiu nustatyti, kad bet kurio luomo LDK gyventojams draudžiama ieškoti teismo Karūnoje³². Bet tai visiškai nesustabdė precedentą turėjusios senosios veiklos: LDK gyventojai ir toliau ieškojo valdovo teismo Karūnoje³³ (žr. 3 diagramą).

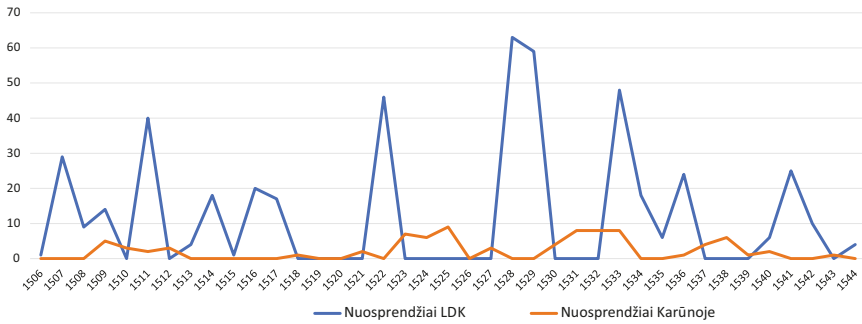
29 Buvo atvejų, kai valdovas atidėdavo bylą, nes buvo susirinkęs nepakankamas ponų tarėjų skaičius (RIB, t. 20, II dalis, Nr. 180). Kartais nedaugelio tarėjų buvimas nurodomas netiesiogiai – atidedant bylą iki Seimo (RIB, t. 20, II dalis, Nr. 206).

30 RIB, t. 20, II dalis, Nr. 79, 81, 168, 172, 296; LM 8-oji UžK, Nr. 594; LM 17-oji UžK, Nr. 122.

31 LM 19-oji UžK, Nr. 250.

32 LM 12-oji TBK, Nr. 252.

33 I. Valikonytė, *op. cit.*, p. 39–41.

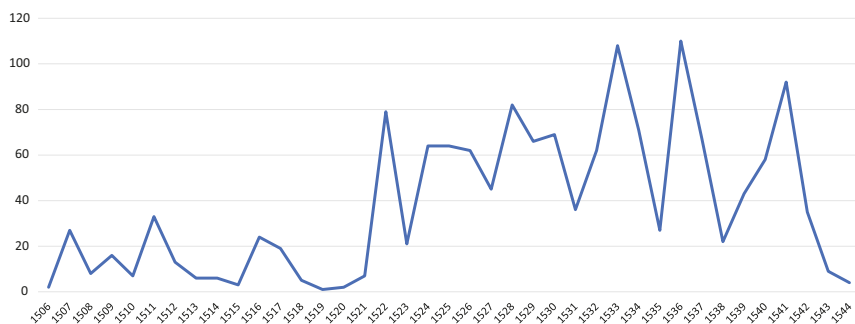
3 diagrama. Zigmanto I nuosprendžių, paskelbtų LDK ir Karūnoje, kiekis

Teismų laiko organizacijos prasme nesimato jokie metų sezono, kuris būtų buvęs tvirtai susijęs su valdovo teismo vykdymu. Teismų veikimo praktikas galutinai nustatęs Antrasis Lietuvos Statutas (IV skyriaus 27 straipsnis) pavietų lygiu įtvirtino trijų metinių sesijų tvarką: Švč. Trejybės (birželis, pirmas sekmadienis po Sekminių), Šv. Mykolo (rugsėjo 29 d.) ir Trijų Karalių (sausio 6 d.)³⁴. Datas pasirinktos neatsitiktinai, nes jos sutampa su sausais metų laikotarpiais, tikėtina, tinkamiausiais keliauti. Valdovo teismas tokiu stabilium kalendoriumi negalėjo apsiriboti dėl nuolat kylančių naujų politinio gyvenimo iššūkių, į kuriuos valdovas turėjo reaguoti operatyviai. Vienintelis aiškesnis teismų laikotarpis, kaip jau minėta, sietinas su valdovo dalyvavimu LDK seimuose³⁵, kurie, kitaip nei Lenkijoje, vyko ne tik metų sandūroje (lapkritį–vasarį), bet ir metų viduryje (gegužę–liepą). Jeigu ir galime kalbėti apie Zigmanto I teismų sesijas, tai jos buvo gana neapibrėžtos: prasidėdavo prieš Seimą, kai šalia valdovo pamažu pradėdavo rinktis Ponų Taryba, naują pagreitį įgydavo iš karto po Seimo, kai Lietuvos ponija pamažu išsivažinėdavo, ir iki pat valdovo išvykimo į Lenkiją, kai dalis ponų likdavo prie valdovo palydos.

Bet kiek gi dienų per metus valdovas asmeniškai aukėjo teisingumo Lietuvoje labui? Iš 4 diagramos matome nuolat kitusį Zigmanto I teisminės veiklos aktyvumą, kai kreivės viršūnės beveik visada sutapo su Lietuvos sei-

34 *Statut Litewski drugiej redakcyi (1566)*, Archiwum komisji prawniczej, t. 7, Kraków, 1900, p. 95–96.

35 I. Valikonytė, *op. cit.*, p. 41–51.

4 diagrama. Valdovo darbdieniai per metus. Valdovo darbo dienos teisme apskaičiuotos pagal principą: viena Zigmanto I teismo rašto data – viena darbo diena, t. y. įvertinti tik datuoti raštai, neatsižvelgiant nei į jų rūšį (atmintinė, potvarkis ar nuosprendis), nei į tos pačios datos raštų kiekį.

mų laikotarpiais, o žemumos – su valdovo rezidavimu Lenkijoje. Vis dėlto bendroji tendencija rodo nuo 1522 m. padidėjusį valdovo teisminių aktyvumą ir kai valdovas būdavo LDK, ir kai Karūnoje. Vertindamas rodiklius skeptikas galėtų pasakyti: „Na, nepersidirbdavo tas mūsų valdovas.“ Bet neskubėkime teisti teisėjo.

Dvyliktojo atvykimo į LDK laikotarpiu (1540–1543 m., žr. 1 schemą) Zigmantas I sušaukė Seimą tik pačioje vizito pradžioje (1540 m. birželio ir liepos sandūroje), o vėliau daugiau laiko galėjo paskirti teismams. LM 12-ojoje TBK aktų datos liudija, kad per maždaug 750 Lietuvoje išbūtų dienų valdovas bent jau pusantro šimto dienų praleido vienaip ar kitaip vykdydamas teisėjo funkcijas. Jei pažymėtume tas dienas kalendoriuje, pamatytume, kad jokio aiškesnio mėnesio ar savaitės ritmo šis darbas neturėjo. Iš to galime susidaryti įspūdį, neva valdovo teisėjavimas visiškai priklausė nuo jo valios ir nuotaikos. Tačiau darbas sekmdieniais (jau nekalbant apie šeštadienius) liudija ką kita. Net jei dalį LM aktų datų vertinsime kaip klaidingas, vis dėlto neįmanoma neigti valdovo darbo sekmdieniais, nes man pavyko aptikti net 218 Zigmanto I teisminių raštų, išduotų per 143 skirtingus sekmdienius. Tarp šių dokumentų yra ne tik ikiteisminių atmintinių, bet ir potvarkių, taip pat, o tai yra svarbiausia, nuosprendžių³⁶.

36 RIB, t. 20, II dalis, Nr. 21, 33 (tas pats LM 8-oji UžK, Nr. 407), 66, 74, 124–127, 159, 160, 172, 225, 271, 283, 382; LM 8-oji UžK, Nr. 104, 394, 515, 594; LM 4-oji TBK, Nr. 1, 8, 28, 35, 156, 229, 263, 264, 277, 278, 298, 303, 336, 339, 350, 353, 362, 379, 354; LM 11-oji UžK,

Vargu ar valdovas savo valia būtų norėjęs dirbti ir per Kalėdas, kaip tai atsitiko 1533 ir 1541 m.³⁷

Jei valdovo teismas veikė beveik visada, tai ar būta kalendoriuje dienų, kai apie valdovo teisminę veiklą nieko nežinome? Neabejotina šventė, kurios dieną valdovas neturėjo vykdyti jokios valstybinės veiklos, buvo Velykos. Patikrinęs šios, kalendoriuje nuolat vietą keičiančios, šventės santykį su Zigmanto I teisminių raštų datomis neradau nė vieno sutapimo. Bet kartu išaiškėjo, kad teisminiai raštai buvo beveik nuolat išduodami ir 1517 m. Verbų sekmadienį³⁸, ir, kone nuolatinais, Didžiosios savaitės dienomis³⁹, ir net 1530 bei 1534 m. Didžiaisiais penktadieniais⁴⁰. Apskritai aptikau tik 12 kalendorinių dienų, kuriomis niekada nebuvo išduotas joks Zigmanto I teisminis raštas. Dauguma iš jų, be abejonės, yra atsitiktinės (sausio 7, 24, balandžio 13, 30 ir t. t. Tik lapkričio 1-oji (Visų Šventųjų) ir sausio 1-oji dienos atsitiktinės, turbūt, nebuvo⁴¹. Bet jau Zigmanto I „tinginystė“ sausio 1-ąją, greičiausiai, turi būti paaiškinta ne Naujųjų metų, o jo asmeninio gimtadienio šventimu.

Visi šie ženklai rodo teisėjavimą buvus sunkią valdovo statuso naštą. Be abejo, galima kritikuoti šiam tyrimui parinktą metodą, kai konkrečia diena datuotas teisminis raštas traktuojamas kaip valdovo darbdienio įrodymas. Nesiginčydamas su tuo, visgi priminčiau apie nuolat virš valdovo galvos kybojusį pareigos teisti debesį. Pagalvokime vien apie senstančio valdovo psichologinę būseną, kai jam ponų tarėjų akivaizdoje tekdavo prisiminti prieš kelis dešimtmečius svarstytas bylas ir lėtai, bet be perstojo besikeičiančius

Nr. 94, 103, 109, 133, 142; LM 12-oji TBK, Nr. 197, 224, 262, 263; LM 15-oji UžK, Nr. 89, 104; LM 17-oji UžK, Nr. 93, 297, 303, 308, 457, 487.

37 LM 8-oji TBK, Nr. 173; LM 12-oji TBK, Nr. 197.

38 RIB, t. 20, II dalis, Nr. 283.

39 Dokumentai, išduoti per Didžiąsias savaites: 1516 (RIB, t. 20, II dalis, Nr. 219), 1522 (RIB, t. 20, II dalis, Nr. 349), 1526 (LM 14-oji UžK, Nr. 29), 1527 (LM 14-oji UžK, Nr. 52–54), 1533 (LM 17-oji UžK, Nr. 333), 1534 (LM 8-oji TBK, Nr. 282), 1536 (LM 19-oji UžK, Nr. 88, 90, 92, 93), 1540 (LM 23-ioji UžK, l. 194, 203), 1542 (LM 12-oji TBK, Nr. 230), 1543 (LM 12-oji TBK, Nr. 266).

40 LM 4-oji TBK, Nr. 491; LM 8-oji TBK, Nr. 261.

41 Nesusilaikiau šiuo požiūriu nepatikrinęs LM užrašymų knygų medžiagos. Didžiam savo nuliūdumui aptikau Zigmanto I dokumentų, datuotų ir sausio 1-ąją (LM 9-oji UžK, Nr. 441, 649; LM 11-oji UžK, Nr. 53), ir lapkričio 1-ąją (LM 9-oji UžK, Nr. 573; LM 11-oji UžK, Nr. 84), atvejų.

teisinius papročius. Ar ne todėl paskutinis ilgas teisėjavimas (1540–1543) iš esmės apsiėjo be Ponų Tarybos balso⁴²?

Braižant Zigmanto I teisėjavimo eskizą paskutinės linijos gali būti skirtos valdovo teisme praleistoms valandoms. Lietuvoje, matyt, jau XV a. prigijo teismo organizavimo praktika, kuri išdėstyta Lenkijos karaliaus Kazimiero Didžiojo Vislicos statute (1347). Pagal ją teisėjai turėjo pradėti darbą iš ankstyvo rytmečio, t. y. nepietavę, nepersivalgę ir neišgėrę⁴³. Lietuvoje tą normą galutinai įtvirtino Antrojo Lietuvos Statuto IV skyriaus 27 straipsnis, kuris žemės teismui nurodė bylas nagrinėti nuo rytmečio iki pat mišparų, t. y. iki pavakarių. Nors neturime tiesioginių šaltinių, kalbančių apie valdovo teismo darbo valandas, labai tikėtina, kad jis laikėsi tuo metu ir Karūnoje, ir Lietuvoje teismams įprastinėmis tapusių minėtų normų.

Siekdami tikslumo galime susieti valdovo darbo valandas su per dieną sudarytų teismo raštų kiekiu. Bet nepervertinkime šios galimybės, nes ji mums siūlo ne darbo valandų, o teisminių dokumentų apskaitą. Niekuo neišsiskiriančiomis valdovo dienomis dažniausiai susiduriame su 1–3 ta pačia diena datuotais valdovo teisiniais dokumentais. 4–6 dokumentai per dieną pasitaiko kur kas rečiau. Per visą Zigmanto I valdymo laikotarpį tokių dienų galime priskaičiuoti apie tris dešimtis. Kaip tik tokie atvejai neretai sutampa su LDK Seimo posėdžių chronologija. Štai tokių teisminių dokumentų surašymo suintensyvėjimą matome 1511 m. birželio Seimo metu, kai valdovo teismai neretai vykdavo net sekmadieniais. Čia verta atkreipti dėmesį į ketvirtojo Zigmanto I vizito į LDK pobūdį ir trukmę (žr. 1 schemą). Kita vertus, panašių valdovo teisminės veiklos suintensyvėjimų būdavo ir laikotarpiais prieš seimus ir po jų. Antai, panašius teisminių dokumentų kiekius matome prieš 1534 m. kovo mėn. vykusį Seimą, per 1533 m. spalį–lapkritį ir iš karto po Seimo – 1534 m. kovą. Tik labai retais atvejais pasitaiko Zigmanto I darbo dienų, kurių laiku buvo sudaromi 7–10 teisminių dokumentų. Tokių atvejų aptikau

42 Nors to laikotarpio bylose nuolat minimas Ponų Tarybos dalyvavimas valdovo teismuose, tačiau vardinių jų sąrašų beveik nėra. Kone vienintelis – 1541 m. gegužės 23 d. (LM 24-oji UžK, Nr. 116), kur nebuvo nė vieno iš penkių vyriausiųjų tarėjų (Vilniaus ir Trakų vaivadų bei kašteliono ir Žemaitijos seniūno).

43 *Volumina Legum*, Petersburg, 1859, t. 1, p. 9–10. Santykinai ankstyvą šio teisyne adaptavimą LDK rodo jo vertimo į rusėnų kalbą atsiradimas: *Акты, относящиеся к истории Западной России*, t. 1, Санкт-Петербург, 1846, p. 2–21.

vos 11⁴⁴. Visi jie yra gana komplikuoti tiek dėl galimų klaidų, kai nedatuoti dokumentai priskiriami konkrečiai dienai, tiek dėl skirtingų dokumentų rūšių: dažniausiai net tokiomis „darbingomis“ valdovo dienomis buvo paskelbiami vienas du nuosprendžiai arba jų visai nepaskelbiama, o išduoti dokumentai buvo tik pasirengtinės ir teislaikių reguliavimo potvarkiai. Vertindamas visas šias pastabas susivoki, kiek dviprasmiškus rezultatus istorikui duoda kiekybinių metodų taikymas.

Išvados. LM išlikusių Zigmanto I aktų atranka parodė, kad atlikdami valdovo užimtumo teisme tyrimus turime atsižvelgti į nevienodą dokumentų pobūdį. Galime išskirti 4 teisminių aktų rūšis: nuosprendžiai, potvarkiai (įsakymai), ikiteisminiai ar poteisminiai raštai, minutės (juodraščiai). Šiam tyrimui buvo atrinktas 3081 aktas, iš kurių tik apie pusę yra fiksuoti teismų bylų knygoje, o likusi dalis – užrašymų knygoje. Gausiausia aktų rūšis yra potvarkiai, sudarantys daugiau nei pusę visų Zigmanto I teisminių aktų (1629).

Dėl valdovo teisminių funkcijų platumo ir jų susipynimo su kitokio pobūdžio veiklomis teisminių dokumentų atrankos ir jų rūšiavimo metodika nėra apsaugota nuo subjektyvių tyrėjo sprendimų. Todėl tyrimu pasiektos kiekybinės išraiškos turi būti suprantamos kaip santykinės. Tačiau ir jos leidžia matyti valdovo teisminės veiklos dinamiką: pirmojoje Zigmanto I valdymo pusėje (1506–1521) valdovo teisminė veikla nebuvo aktyvi, bet nuo 1522 m. ji pastebimai suaktyvėjo, o apogėjų pasiekė 1533 m. Vėliau aktyvumas kryptingai mažėjo.

Lietuvos valdovo (tikėtina, ne vien tik Zigmanto I) teisėjavimas vyko dviem skirtingomis fazėmis: valdovui reziduojant LDK, kai jo teisminė veikla smarkiai suaktyvėdavo, ir Karūnoje, kai veikla susilpnėdavo. Beveik visada pirmosios fazės aktyviausias laikas sutapdavo su LDK seimais. Tačiau priešpaskutinio apsilankymo metu Zigmantas I didžiąją dalį bylų sprendė ne Seimo metu. Teisminių dokumentų apskritai ir ypač nuosprendžių (t. y. bylų išsprendimo) dinamika rodo, kad pradėdant 1523 m. Zigmantas I vis aktyviau teisėjavo LDK gyventojų bylose pats būdamas Lenkijoje. Nepaisant dėl to kilusių protestų ir 1542 m. valdovo duoto pažado neteisėjauti „lietuviškoms byloms“ Lenkijoje, ši praktika gyvavo ir vėliau, tačiau nebuvo ženkli.

44 Trys iš tų atvejų datuoti jau minėto 1511 m. Brastos seimo laikotarpiu, o dar 6 irgi minėtu 1533 m. spalio–1534 m. kovo mėn. laikotarpiu.

Zigmanto I darbo dienų per metus apskaita parodė chaotišką valdovo kaip teisėjo veiklos pobūdį. Kiekybinė LM išlikusių teisminių aktų analizė neleidžia teigti, kad valdovo dienotvarkė buvo perkrauta teisėjavimo prievole. Tačiau kokybiniai faktoriai (teisėjavimas sekmadieniais, Didžiosios savaitės metu ir per Kalėdas) liudija besibylinėjančių valdinių sudarytą nuolatinį spaudimą valdovo asmeniui. Tai ir buvo istorikų jau anksčiau pastebėtos valdovo teisėjavimo naštos esmė.

The Work did not stop Even on the Lord's Day
Sigismund I's Workdays at the Court of the Grand
Duchy of Lithuania 1506–1544

EUGENIJUS SAVIŠČEVAS

Keywords: Sigismundus I (Sigismundus the Old), Lord's / Ruler's court, Lithuania Metrica.

Summary. The selection of the judicial acts of Sigismund I preserved in the Lithuanian Metrica showed that when conducting investigations of the ruler's employment at court, we must take into account the uneven nature of the documents. We can distinguish 4 types of judicial acts: judgments or sentences, ordinances (orders), pre-trial or post-trial documents and minutes (drafts). 3081 acts were selected for this study, only about half of which are recorded in court record books, and the rest in books of inscriptions. The most numerous types of acts are ordinances, which make up more than half of all the judicial acts (1629) of Sigismund I.

Due to the breadth of the ruler's judicial functions and their interweaving with other types of activities, the methodology of selecting and sorting judicial documents is not protected from the subjective decisions of the researcher. Therefore, the quantitative expressions achieved by the research must be understood as relative. However, they also allow us to see the dynamics of the ruler's judicial activity: in the first half of the reign of Sigismund I (1506–1521), the ruler's judicial activity was not active, but from 1522 it began to grow noticeably, reaching its apogee in 1533. Later, the activity steadily decreased.

Judging by the ruler of Lithuania (probably not only Sigismund I) took place in two different phases: during the ruler's residence in the Grand Duchy of Lithuania, when his judicial activity became more active, and in the Crown, when his activity weakened. Almost always, the most active time of the first phase coincided with the Seim of the Grand Duchy of Lithuania. However, during the penultimate visit, Sigismund I handled most of the cases outside the Seim time. The dynamics of judicial

documents in general and judgments in particular (i.e. the resolution of cases) show that starting from 1523 he was increasingly active as a judge in the cases of residents of the Grand Duchy of Lithuania while he was in Poland. Despite the resulting protests and in 1542 the ruler's promise not to judge "Lithuanian cases" in Poland, this practice continued even later, but it was not significant.

The accounting of Sigismund I's working days per year showed the chaotic nature of the activity of the ruler-judge. Quantitative analysis of judicial acts preserved in Lithuanian Metrics does not allow us to claim that the ruler's agenda was overloaded with the obligation to judge. However, qualitative factors (judging on Sundays, during Holy Week and during Christmas) testify to the constant pressure exerted by the litigating authorities on the person of the ruler. This was the essence of the ruler's burden of judging.